

Hume proti náboženství¹

Filip Tvrďý —

Filozofická fakulta Univerzity Palackého, Olomouc

filip.tvrdy@gmail.com

1. Filosofie náboženství v Humově díle

Huma fascinovaly teologické problémy už od mládí, o čemž svědčí teprve nedávno publikovaný fragment z 30. let 18. století zabývající se existencí zla ve světě.² K různým otázkám spojeným s náboženstvím se vyjadřoval ve svých esejích, které průběžně publikoval během celého života. Mezi interpretačně nejdůležitější patří „Of Superstition and Enthusiasm“ z roku 1742, v níž Hume popsal, jakým způsobem může dojít k úpadku jakéhokoli náboženství.³ Příbuzným tématům jsou vyhrazeny i kapitoly 10 a 11 ze *Zkoumání o lidském rozumu*, které bylo dokončeno roku 1748. Desátá byla pojmenována „O zázracích“ a Hume zde použil svou empirickou epistemologii a teorii pravděpodobnosti jako nástroj v boji proti zázrakům a zjevení obecně. Jedenáctá kapitola s názvem „O zvláštní prozřetelnosti a o příštím životě“ se kriticky vymezovala vůči možnosti posmrtného života a distributivní spravedlnosti zajištěné bohem.⁴

V roce 1755 Hume sestavil sborník esejů, který měl v úmyslu publikovat pod názvem *Five Dissertations*. Tři úvahy se týkaly kontroverzních otázek spojených s náboženskou vírou, ovšem poté co vydavatel a přátelé vyjádřili obavu z možného skandálu, rozhodl se Hume dvě z nich vyřadit. Oba texty

-
- 1 Studie vznikla v rámci projektu „Interpretační potíže ve filozofii Davida Huma“ (Grantová soutěž Univerzity Palackého, č.p. IGA_FF_2015_023). Mé poděkování patří následujícím kolegům a kolegyním: Petra Chudárková, Tomáš Marvan, Peter Millican, Adéla Rádková a Iva Urbanová.
 - 2 Hume, D., An Early Fragment on Evil. In: Stewart, M. A. – Wright, J. P. (eds.), *Hume and Hume's Connexions*. Edinburgh, Edinburgh University Press 1995, s. 160–170.
 - 3 Hume, D., Of Superstition and Enthusiasm. In: týž, *Essays, Moral, Political, and Literary*. Revised Edition. Ed. E. F. Miller. Indianapolis, Liberty Fund 1987, s. 73–79.
 - 4 Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*. Přel. J. Moural. Praha, Svoboda 1996, s. 152–180 a 181 až 202; E 10 a 11. Srov. Hume, D., *An Enquiry Concerning Human Understanding. A Critical Edition*. Ed. T. L. Beauchamp. Oxford, Clarendon Press 2000. V textu toto Humovo dílo označuji jako *Zkoumání*, pro anglické vydání užívám zkratku E; čísla za ní odkazují na kapitolu, případně odstavec Humova textu.

byly otištěny až rok po jeho smrti, a to se značnými problémy. Jednalo se o eseje „Of Suicide“, v níž byla představena morální a teologická obhajoba sebevraždy,⁵ a „Of the Immortality of the Soul“, jež polemizovala s křesťanskou představou nesmrtnosti duše.⁶ Zkrácené vydání sborníku s titulem *Four Dissertations* vyšlo v roce 1757 a obsahovalo delší spisek *Přirozené dějiny náboženství*, kde Hume představil teorii o vzniku náboženství z přirozených psychologických mechanismů, která do značné míry předešla současnou kognitivní religionistiku.⁷

Posledním a možná nejdůležitějším příspěvkem k filosofii náboženství byly *Dialogy o přirozeném náboženství*, které z Humovy pozůstalosti vydal v roce 1789 jeho stejnojmenný synovec.⁸ Méně systematické a často dosti útržkovité zmínky jsou rozptýleny v některých dalších esejích a především v rozsáhlé *The History of England*, jejíchž šest svazků postupně vyšlo v letech 1754–1761. Někteří badatelé svou interpretaci založili na Humově soukromé korespondenci, z níž se dochovalo téměř 700 listů. Mám však důvod domnívat se, že dopisy jsou dosti problematickým zdrojem, protože Hume v souladu s dobovými zvyklostmi často upravoval své názory podle adresátových očekávání. Přímost nepatřila mezi ctnosti, jež by skotský gentleman ve své korespondenci považoval za určující.

Historici filosofie se dlouho potýkali s hádankou, proč se zmínky o náboženství téměř vůbec nenacházejí v Humově prvním významném díle *Pojednání o lidské přirozenosti*, jež bylo připraveno do tisku v letech 1739–1740.⁹ Zatímco téměř všechny pasáže prvního *Zkoumání* mají přímý předobraz v prvním díle *Pojednání*, analogie ke kapitolám 10 a 11 v nich záhadně chybí. Nejčastější vysvětlení vycházelo z korespondence, jejímž příjemcem byl Humův mentor Henry Home. V často citovaném dopise z 2. prosince 1737 Hume útrpně popisoval okolnosti vzniku prvního dílu svého *Pojednání*, kdy se po pečlivém zvážení rozhodl vypustit některé kontroverzní pasáže týkající se náboženských záležitostí.¹⁰ Zdá se, že náčrt pozdější kapitoly 10 byl

5 Hume, D., Of Suicide. In: týž, *Essays, Moral, Political, and Literary*, c.d., s. 577–589.

6 Hume, D., Of the Immortality of the Soul. In: týž, *Essays, Moral, Political, and Literary*, c.d., s. 590–598.

7 Hume, D., *Přirozené dějiny náboženství*. Přel. J. Škola. Praha, Jan Laichter 1900.

8 Hume, D., *Dialogy o přirozeném náboženství*. Přel. T. Marvan. Praha, Dybbuk 2013.

9 Hume, D., *A Treatise of Human Nature. A Critical Edition*. Eds. D. F. Norton – M. J. Norton. Oxford, Clarendon Press 2007. V textu toto dílo označují jako *Pojednání* a odkazují na ně zkratkou T. Čísła za ní odkazují na knihu, část, oddíl a odstavec Humova díla. Srov. též Hume, D., *Pojednání o lidské přirozenosti. Kniha 1. Rozum*. Přel. H. Janoušek. Praha, Togga 2015.

10 „I am at present castrating my work, that is, cutting off its nobler parts, that is, endeavouring it shall give as little offence as possible, before which, I could not pretend to put it into the Doctor's hands. This is a piece of cowardice, for which I blame myself, though I believe none of my friends will blame me.“ *The Letters of David Hume*. Volume I: 1727–1765. Ed. J. Y. T. Greig. Oxford, Oxford University Press 2011, s. 25.

na poslední chvíli vypuštěn, protože se Hume snažil neznepřátelit si vlivného teologa Josepha Butlera.

Někteří autoři se spekulativně domnívají, že verze kapitoly „O zázracích“ se měla nacházet mezi kapitolami T 1.3.13 a 1.3.14.¹¹ I přes Humovo okleštění textu se v *Pojednání* nacházejí dva krátké odstavce kritizující nesmrtnost duše a posmrtný život, a to T 1.3.9.14 a 1.3.9.15.¹² Existuje ovšem i odlišná, mnohem radikálnější interpretace Humova *opus magnum*. Podle Paula Russella a některých dalších badatelů je možné *Pojednání* považovat za alternativu k dobové teologii, přesněji k nauce anglikánské církve.¹³ První díl kritizuje epistemické možnosti čistého rozumu, na němž jsou založeny četné argumenty ve prospěch boží existence, zatímco třetí kniha údajně ukazuje, jak je možné vybudovat morálku a stát sekulárně. Jakkoli přesvědčivé se mi může toto čtení Humova díla zdát, i ono podléhá interpretačním problémům, na něž chci upozornit v následujícím oddílu.

2. Zdroje interpretačních potíží

Již za svého života byl Hume v otázce politické příslušnosti různými stranami obviňován z toho, že byl whig i tory.¹⁴ Po jeho smrti však započalo úsilí vyřešit snad ještě podstatnější otázku, a to jaké stanovisko zastával ve sporu teismu s ateismem a dalšími alternativami. Postupem času se objevili autoři, kteří Humovi přisuzovali snad všechny myslitelné pozice. Zatímco jeho současníci si většinou vystačili s nařčením z ateismu, někteří pozdější filosofové, například Johann Georg Hamann či Søren Kierkegaard, v něm na základě jemných náznaků poznávali duchovně spřízněného fideistu, pro něhož je dostatečným důvodem pro přijetí boha iracionální akt víry.¹⁵ Jiní zašli ještě dále a tvrdili, že Hume byl dosti standardním teistou, jenž svou kritikou mířil

11 Mossner, E. C., *The Life of David Hume*. 2nd Ed. Oxford, Clarendon Press 2001, s. 110–112. Wootton, D., Hume's "Of Miracles": Probability and Irreligion. In: Stewart, M. A. (ed.), *Studies in the Philosophy of the Scottish Enlightenment*. Oxford, Clarendon Press 1990, s. 191–229.

12 Hume, D., *Pojednání o lidské přirozenosti. Kniha 1. Rozum*, c.d., s. 187–188.

13 Russell, P., "Atheism" and the Title-Page of Hume's "Treatise". *Hume Studies*, 14, 1988, No. 2, s. 408–423; též, *The Riddle of Hume's "Treatise": Skepticism, Naturalism, and Irreligion*. Oxford, Oxford University Press 2008; Kraal, A., Anglicanism, Scottish Presbyterianism, and the Irreligious Aim of Hume's "Treatise". *Hume Studies*, 39, 2013, No. 2, s. 169–196.

14 Dopis Gilbertu Elliotovi z Minty, 22. září 1764: „Some hate me because I am not a Tory, some because I am not a Whig, some because I am not a Christian, and all because I am a Scotsman.“ *The Letters of David Hume*. Volume I: 1727–1765, c.d., s. 470.

15 Popkin, R. H., Fideism, Quietism, and Unbelief: Skepticism For and Against Religion in the Seventeenth and Eighteenth Centuries. In: Hester, M. (ed.), *Faith, Reason, and Skepticism*. Philadelphia, Temple University Press 1992, s. 121–154; Hanson, D. J., *Fideism and Hume's Philosophy: Knowledge, Religion and Metaphysics*. New York, Peter Lang Publishing 1993; srov. také Parusniková, Z., Skepticismus a fideismus: Montaigne a Hume. *Filosofický časopis*, 62, 2014, č. 1, s. 39–60.

jen na některé konkrétní podoby organizovaného náboženství či představu osobního boha.¹⁶ Většina interpretů se ale přesto přiklání k názoru, že Hume je třeba považovat za myslitele poněkud vlažnějšího v otázkách víry. Pro některé byl představitelem umírněného deismu, který nepopírá samotnou existenci boha, ale přisuzuje mu jen úlohu stvořitele neintervenujícího do oblasti materiálního světa.¹⁷ Další vyslovili domněnku, že Hume zastával pozici nerozhodnutého agnostika, jehož nelze přesvědčit žádnými racionálními argumenty o existenci či neexistenci božské bytosti.¹⁸ Mnoho dnešních badatelů se pak ztotožňuje s názorem, který byl takřka univerzálně rozšířen mezi Humovými současníky. Podle nich byl náš autor ateistou a odpůrcem všech forem religiozity, kvůli čemuž jej slavný právník James Boswell oprávněně přezdíval Velkým bezbožníkem, *The Great Infidel*.¹⁹

Nechci ve čtenářích vyvolat dojem, že se všichni dosavadní interpreti mýlí. Koneckonců při úplné obsazenosti všech myslitelných stanovisek to ani není možné a někdo pravdu mít musí. Obávám se jen, že nám skotský myslitel neposkytl dostatečné množství textových dokladů k tomu, abychom mohli spor s definitivní platností rozhodnout. Hume psal místy nejasně a opatrně, protože ani vcelku liberální intelektuální prostředí Edinburghu, Londýna nebo Paříže nenabízelo takovou míru svobody, jakou nám dnes zajišťuje v tomto ohledu jedinečná západní společnost. Skepticky založený Hume ve svých spisech mnohokrát nabádal k obezřetnosti a radil, abychom se při nedostatku relevantních informací raději zdrželi úsudku. Je dost dobře možné, že právě Humův osobní postoj k náboženství je onou oblastí, v níž nám absence relevantních faktů znemožní vynášení spolehlivých soudů k tématu. Snaha pochopit přesnou podobu Humovy religiozity či ireligiozity je totiž

16 Nathan, G. J., Hume's Immanent God. In: Chappell, V. C. (ed.), *Hume*. Notre Dame, University of Notre Dame Press 1968, s. 396–423; Nathan, G. J., The Existence and Nature of God in Hume's Theism. In: Livingston, D. W. – King, J. T. (eds.), *Hume: A Re-Evaluation*. New York, Fordham University Press 1976, s. 126–149; Yoder, T. S., *Hume on God: Irony, Deism and Genuine Theism*. London, Continuum 2008.

17 Gaskin, J. C. A., Hume's Critique of Religion. *Journal of the History of Philosophy*, 14, 1976, 14, No. 3, s. 301–311; týž, Hume's Attenuated Deism. *Archiv für Geschichte der Philosophie*, 65, 1983, Nr. 2, s. 160–173; Marvan, T., Hume o bohu a náboženství. In: Hume, D., *Dialogy o přirozeném náboženství*, c.d., s. 9–32.

18 Noxon, J., Hume's Agnosticism. *The Philosophical Review*, 73, 1964, No. 2, s. 248–261; Yandell, K. E., Hume on Religious Belief. In: Livingston, D. W. – King, J. T. (eds.), *Hume: A Re-Evaluation*, c.d., s. 109–125; Baggini, J., The Sceptical Atheist. In: týž, *Hume on Religion*. London, Routledge 2010, s. xi–xxvii.

19 Echelbarger, Ch., Hume's Tacit Atheism. *Religious Studies*, 11, 1975, No. 1, s. 19–35; Russell, P., *The Riddle of Hume's "Treatise": Skepticism, Naturalism, and Irreligion*, c.d.; Millican, P., Twenty Questions about Hume's "Of Miracles". *Royal Institute of Philosophy Supplement*, 68, 2011, s. 151–192; Pavlík, J., K Humově filosofii náboženství. In: Loužek, M. (ed.), *David Hume: 300 let od narození*. Praha, Centrum pro ekonomiku a politiku 2011, s. 49–75.

zatížena množstvím interpretačních nástrah, které lze jen těžko – pokud vůbec – překonat.

Za první, čtenář se musí potýkat s nejrůznějšími terminologickými nejasnostmi, protože pojmy označující jednotlivá stanoviska ve sporu o boží existenci měly v různých historických obdobích odlišný význam a teprve v průběhu 20. století se jejich obsah ustálil. Když byl například Hume svými současníky obviňován z ateismu, byl to pravděpodobně termín označující kohokoli, kdo zastával nepřátelské postoje vůči náboženství. Pod takto široce nastavený pojem pak spadal skeptik (*sceptic*), kacíř (*heretic*), bezvěrec (*infidel*), možná i volnomyšlenkář (*freethinker*), či dokonce prostopášník (*libertine*).²⁰ Dnes je definice pojmu „ateismus“ mnohem detailnější a dokážeme jej v jemných nuancích odlišit od „agnosticismu“, „antiklerikalismu“, „apateismu“, „morálního ateismu“ a podobně. Víme také, že zastánci heterodoxních věrouk nemají s ateismem mnoho společného, protože se od historicky a geograficky převažující ortodoxie odlišují jen v náhledech na jednotlivé články víry.

Za druhé, Hume často volil netransparentní způsob vyjadřování, který možná sloužil jako zástěrka pro ironii a výsměch. Některým badatelům proto připadají určité pasáže jeho díla natolik „podezřelé“, že je navrhuji interpretovat v souladu s patřičným kontextem a hledají v nich implicitní, na první pohled málo zřejmé významy. Vezměme si za příklad citaci z prvního *Zkoumání*, která se stala základem fideistického výkladu Humovy filosofie: „Můžeme tedy nakonec dojít k závěru, že *křesťanské náboženství* bylo nejen doprovázeno zázraky na svém počátku, nýbrž že dokonce ještě dnes v ně bez zázraku nemůže uvěřit žádná rozumná osoba. Pouhý rozum nestačí, aby nás přesvědčil o jeho pravdivosti; kdo je pak pohnut k souhlasu s ním *Vírou*, je si vědom ve své vlastní osobě trvajících zázraku, který podvrací všechny principy jejího rozumu a vede ji k věření něčemu, co je v naprostém protikladu ke zvyku a zkušenosti.“²¹ Hume se dříve na mnoha stranách této kapitoly snažil ukázat, že zjevené náboženství nelze obhajovat ani pomocí rozumu, ani pomocí zkušenosti. Mohlo se proto jednat o zlomyslný posměšek cílený na pobožné myslitele, kteří nechápou pravidla racionální argumentace a jsou ochotni protivit se celku naší dosavadní smyslové evidence.²²

20 Srov. Tweyman, S. (ed.), *Hume on Miracles*. Bristol, Thoemmes Press 1996; Tweyman, S. (ed.), *Hume on Natural Religion*. Bristol, Thoemmes Press 1996.

21 Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, c.d., s. 180; E 10.41.

22 „The irony here is hard to miss.“ Amesbury, R., Fideism. In: Zalta, E. N. (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [online], 2012. Dostupné na <http://goo.gl/JW6lrf>; [cit. 1. 4. 2017]. Podobný postřeh přináší i James Harris o Humově korespondenci: „Hume’s letters make it obvious that he was not very good at being serious about religion.“ Harris, J. A., *Hume: An Intellectual Biography*. Cambridge, Cambridge University Press 2015, s. 209–210.

Za třetí, Hume na některých místech svých spisů nechtěl přiznat, s jakým stanoviskem se vlastně ztotožňuje. Nejvíce patrné je to ve dvou případech, a to v jedenácté kapitole prvního *Zkoumání* a v celém textu *Dialogů*. Kapitola pojednávající o zvláštní prozřetelnosti a příštím životě je totiž napsána neobvyklou formou – přítelem zprostředkované a navíc zcela fiktivní Epikúrovy řeči. Hume se tak zbavil odpovědnosti hned nadvakrát, protože názory dávno mrtvého řeckého filosofa mu přiblížil nejmenovaný „milovník skeptických paradoxů“, který je možná také nebral zcela vážně. Podobně je to s Humovými *Dialogy*, jež mají podobu neméně fiktivního rozhovoru Démea, Kleantha a Filóna, navíc opět tlumočeného jakýmsi Pamfilem. Celé generace filosofů se přely o to, do úst kterého účastníka rozepře vložil Hume svá vlastní přesvědčení, a i když převažující konsensus se přiklání na stranu Filónovu, není to bezvýhradně přijímaný pohled na věc. Není divu, že nejméně jasné jsou právě pasáže věnované kritice přirozeného náboženství, která byla v oné době ještě pořád velmi citlivým tématem – racionální argumenty ve prospěch boží existence totiž uznávali teisté i deisté.

Za čtvrté, v textech novověkých filosofů je možné se setkat s fenoménem, pro nějž se vžilo označení teologické lhaní. Autoři zabývající se problematikou náboženství ve strachu ze státního i církevního pronásledování nevyjadřovali své názory zcela otevřeně, případně se je snažili maskovat pod nánosem domnělé zbožnosti – obvykle v úvodu a závěru svých děl. V polovině 18. století už sice nebylo běžné, aby byli údajní heretici a ateisté usmrcováni, ale stíhání osob s heterodoxními názory bylo smutnou realitou v době jen o něco dřívější. Humovi názorově velmi blízký Thomas Hobbes byl pohnán Dolní sněmovnou k zodpovědnosti za Velký londýnský mor let 1665–1666 a Velký londýnský požár roku 1666, Horní sněmovna dokonce uvažovala o jeho upálení.²³ V letech 1666, 1674, 1675 a 1680 parlament neúspěšně projednával zákon zakazující ateismus a ještě v roce 1683 byly Hobbesovy knihy v Oxfordu veřejně páleny.²⁴

Perzekuce se dotkla i Humovy rodiny, když byl jeho obtížně identifikovatelný předek Alexander Home v Edinburghu roku 1682 oběšen coby „stoupenec úmluvy“ (*covenanter*). Myslela se tím smlouva z roku 1638 zaručující práva členům presbyteriánské církve, za jejíhož mučedníka byl Home

23 „There was a report (and surely true) that in parliament, not long after the king was settled, some of the bishops made a motion to have the good old gentleman burn't for a heretique. Which he hearing, feared that his papers might be search't by their order, and he told me he had burn't part of them.“ Aubrey, J., *Brief Lives*. Volume I: A-H. Oxford, Clarendon Press 1898, s. 339.

24 Wright, J. P., *Hume's "A Treatise of Human Nature": An Introduction*. Cambridge, Cambridge University Press 2009, s. 10.

později považován.²⁵ Poslední trest smrti za rouhání byl v Británii vykonán v roce 1697, kdy byl v Edinburghu popraven oběšením dvacetiletý student Thomas Aikenhead. Ten se provinil vcelku neškodným tvrzením, že „teologie je rapsodie škodlivých nesmyslů, zčásti vyspravená morálním učením filosofů, zčásti poetickými fikcemi a extravagantními chimérami“.²⁶ Poslední skotská čarodějnice, senilní stařena známá pod jménem Janet Hornová, byla upálena roku 1727, kdy bylo Humovi 16 let.²⁷ Na Huma ale nejvíce zapůsobilo pronásledování nedaleko žijícího farmáře Williama Dudgeona, který se podobně jako Aikenhead hlásil k deismu. Byl souzen kvůli údajně heretickému spisu *The State of the Moral World Consider'd* z roku 1732 a na církevním procesu s ním se podílel i Humův strýc, reverend George Home. Lze odhadovat, že se mladý Hume zalekl dopadů svých názorů, podobně jako Descartes v souvislosti s odsouzením Galilea. Existují spekulace o tom, že Hume v roce 1734 opustil Skotsko a odjel do Francie právě pod tíhou těchto neblahých událostí.²⁸

Silný doklad hypotézy, že si byl Hume vědom riskantnosti šíření takzvaně ateistických myšlenek, nalezneme hned na titulním listu *Pojednání*. Jako motto si autor vybral latinský citát z Tacitových *Dějin*: „Rara temporum felicitas, ubi sentire, quae velis; & quae sentias, dicere licet.“²⁹ Celoživotní ostrážitost byla ovšem Humovi jen málo platná, protože jeho pověst mu zabránila v získání akademické hodnosti. Z taktických důvodů sice v roce 1745 sepsal apologetický pamflet „A Letter from a Gentleman to His Friend in Edinburgh“, ale jako uchazeč o profesuru etiky na univerzitě v Edinburghu neuspěl. O tom, že se teologické lhaní Humovi nevyplatilo, svědčí i skutečnost, že o šest let později, v roce 1751, stejně neúspěšně usiloval o místo profesora logiky na univerzitě v Glasgow. Ještě roku 1756 mu společně s Henrym Homem hrozila exkomunikace z Church of Scotland, kterou iniciovali čle-

25 Mossner, E. C., *The Life of David Hume*, c.d., s. 33.

26 „The doctrine of theology was a rapsodie of faigned and ill-invented nonsense, patched up partly of the morall doctrine of philosophers, and partly of poetical fictions and extravagant chimeras.“ Proceedings Against Thomas Aikenhead, for Blasphemy, A. D. 1696. In: Howell, T. B. (ed.), *A Complete Collection of State Trials and Proceedings for High Treason and Other Crimes and Misdemeanors from the Earliest Period to the Year 1783*. London, T. C. Hansard 1816, s. 917–940; Graham, M. F., *The Blasphemies of Thomas Aikenhead: Boundaries of Belief on the Eve of the Enlightenment*. Edinburgh, Edinburgh University Press 2013, s. 103.

27 Cowan, E. J. – Henderson, L., *The Last of the Witches? The Survival of Scottish Witch Belief*. In: Goodare, J. (ed.), *The Scottish Witch-Hunt in Context*. Manchester, Manchester University Press 2002, s. 198–217.

28 Russell, P., Dudgeon, William (1706–43). In: Yolton, J. – Price, J. V. – Stephens, J. (eds.), *The Dictionary of Eighteenth-Century British Philosophers*. London, Thoemmes Continuum 1999, s. 296 až 298.

29 „Vzácně šťastné doby dovolí myslit si, co člověk chce, a co si myslí, také říci.“ Tacitus, P. C., *Z dějin císařského Říma*. Přel. A. Minařík – A. Hartmann – V. Bahnik. Praha, Svoboda 1976, s. 19.

nové evangelijního křídla církve a jež by znamenala naprostou ostrakizaci ze života v edinburské společnosti. Obžaloba spočívala v šesti bodech, které vcelku přesně shrnuly klíčová témata Humovy filosofie a mnohdy jen málo souvisely s náboženskými doktrínami.³⁰ Naštěstí pro Huma nakonec z trestu sešlo, ale dosti pošramocená reputace mu zůstala až do konce života.

Za páté a za poslední, možná nejzávažnější chyba není způsobena nejasností Humova vyjadřování, ale leží na bedrech samotných interpretů jeho filosofického dědictví. Někteří autoři podléhají svůdné představě, že získají v Humovi mocného spojence při obraně názorů, které sami zastávají. Argumentaci *ab auctoritate* se filosofové nedokáží zcela ubránit nikdy, ale měli by se vyvarovat alespoň těch nejokatějších případů konfabulace ve prospěch vlastních stanovisek. V případě filosofických otázek, ve kterých jsou aktéři silně emočně zaangażováni, totiž zvláště hrozí selektivní práce s textovou evidencí, nazývaná v teorii argumentace *cherry picking*. Nemusí se přitom vůbec jednat o vědomé překrucování, jde spíše o projev nevědomého konfirmačního biasu, potvrzovací slepoty. Humův poněkud kryptický styl psaní a rozsáhlost jeho díla se tak mohou stát ideální živinou půdou pro pokusy projektovat své názory do myšlení tohoto velikána filosofie náboženství.

3. Humova kritika náboženství

Pátrání po Humových dobře utajených postojích k existenci boha nás může zvést na tenký led dohadů a předpojatostí. Domnívám se ale, že tato tematika není příliš podstatná. Mnohem přínosnější je ukázat, jak na myšlenky skotského osvícence můžeme konstruktivně navázat. Podle některých ateisticky zaměřených autorů je Hume vůbec nejvýznamnějším kritikem náboženství v dějinách filosofie a jeho názory lze úspěšně zastávat i dnes, možná k nim nelze ani nic dalšího dodat.³¹ Při důkladném seznámení s jeho spisy zjistíme, že Hume kategoricky odmítal snad všechny myslitelné podoby náboženství. V této podkapitole budu obšírně citovat z pasáží, kde útočil na zjevenou a přirozenou teologii, soukromé i organizované formy religiozi-

30 „(1) All distinction betwixt virtue and vice is merely imaginary. (2) Justice has no foundation further than it contributes to public advantage. (3) Adultery is very lawful, but sometimes not expedient. (4) Religion and its ministers are prejudicial to mankind, and will always be found either to run into the heights of superstition or enthusiasm. (5) Christianity has no evidence of its being a divine revelation. (6) Of all the modes of Christianity Popery is the best, and the reformation from thence was only the work of madmen and enthusiasts.“ Mossner, E. C., *The Life of David Hume*, c.d., s. 342.

31 Price, H., *Starving the Theological Cuckoo. Spontaneous Generations*, 1, 2007, No. 1, s. 136–145; Rosenberg, A., *The Atheist's Guide to Reality. Enjoying Life without Illusions*. New York, W. W. Norton & Company 2011, s. 4.

ty. Klíčovou otázkou je, zda nám po jeho zničující kritice zbude vůbec něco k věření či uctívání.

Za prvé, se zjevným náboženstvím se Hume vypořádal v přímočaře napsané desáté kapitole prvního *Zkoumání*. Jeho rozsáhlou argumentaci proti zázrakům lze shrnout jednoduše – zázračné události odmítáme na základě statistické inference. Je mnohem pravděpodobnější, že si údajný svědek ze zlé vůle nebo naivity zázrak vymyslel, než že k němu skutečně došlo. Hume napsal: „Zázrak je porušení přírodních zákonů, a protože tyto zákony ustavila pevná a nezměnitelná zkušenost, průkaz proti zázraku je z povahy věci tak úplný, jak si jen u argumentu ze zkušenosti lze představit.“³² Stejným způsobem lze zpochybňovat i autoritu posvátných textů, jejichž božský původ je opět potvrzován jen nedůvěryhodnými písemnými doklady autorů žijících v době formování náboženského systému: „Máme tu tedy ... co činit s knihou, již nám předkládá barbarský a nevědomý lid, sepsanou v době, kdy byl ještě barbarštější, a se vši pravděpodobností dlouho po událostech, o nichž podává zprávu, nepotvrzenou žádným nezávislým svědectvím a připomínající bájně výklady, jaké má o svém původu každý národ.“³³

Za druhé, ještě větší pozornost Hume věnoval problematice přirozeného náboženství, které se pokouší prokázat boží existenci pomocí racionálních argumentů. Kritika apriorního neboli ontologického důkazu vyplývala z jeho vypjatého empirismu, který odvozoval veškerou znalost o světě ze smyslové zkušenosti: „je zjevně absurdní doufat v to, že by bylo možné demonstrovat nebo prokázat nějaký fakt apriorními argumenty.“³⁴ Hume si mohl tuto určitou přezíravost k důkazům *a priori* dovolit, protože v jeho době byly na ústupu, zatímco důkazy *a posteriori* si získávaly značnou popularitu. O to pečlivěji nakládal s aposteriorním čili kosmologickým důkazem, jenž se v polovině 18. století stal hlavním nástrojem obhájců křesťanské víry. Obvykle nabýval podoby argumentu z uspořádání, podle něhož lze z konstrukce materiálního světa usuzovat na existenci jeho transcendentního stvořitele. Hume se domníval, že zastánci argumentu nadsazují míru dokonalosti, která světu náleží: „Když ... připustíme, že bohové jsou původci existence či řádu vesmíru, plyne z toho, že jim náleží právě tolik moci, inteligence a dobré vůle, kolik se jeví v jejich díle; nic dalšího však nemůže nikdy být prokázáno, pokud nepřivoláme na pomoc přehánění a lichotky, aby zakryly nedostatky v argumentaci a uvažování.“³⁵

32 Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, c.d., s. 159; E 10.12.

33 Tamtéž, s. 179; E 10.30.

34 Hume, D., *Dialogy o přirozeném náboženství*, c.d., s. 131; D 9.5. Čísła za zkratkou D odkazují na kapitolu a odstavec podle vydání: Hume, D., *Dialogues Concerning Natural Religion and Other Writings*. Ed. D. Coleman. Cambridge, Cambridge University Press 2007.

35 Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, c.d., s. 187–188; E 11.14.

Často se sice uvádí, že Filón jako nejpravděpodobnější nositel Humových myšlenek nakonec v závěru *Dialogů* argument z uspořádání přijal a prohlásil: „Účel, úmysl a záměr se všude naskýtá i tomu nejnedbalejšímu, nejloupějšímu mysliteli; je nemožné, aby se někdo tak zatvrdil v absurdních doktrínách, že by jej při všech příležitostech odmítal.“³⁶ Filón tak ale učinil až poté, co Démeás uraženě opustil společnost, a proto je jeho odvolání někdy interpretováno zdvořilostně nebo ironicky. O tom by koneckonců svědčila i následující pasáž, v níž Filón popsal své stanovisko souvisleji: „Někteří podle všeho tvrdí, že celou přirozenou teologii lze redukovat na jednu prostou, byť poněkud nejednoznačnou nebo aspoň ne zcela určitou poučku: příčina nebo příčiny řádu ve vesmíru se pravděpodobně vzdáleně podobají lidské inteligenci. Dejme tomu, že mají pravdu: tu poučku nelze rozšířit, obměnit nebo nějak konkrétněji vysvětlit, nevede k žádným závěrům, jež by měly vliv na lidský život, ani nemůže vést k žádné činnosti nebo naopak k upuštění od konání; a onu analogii, jakkoli je nedokonalá, nelze vést dál než k lidské inteligenci a nelze ji přenést na jiné kvality mysli, aniž by ztratila veškeré zdání pravděpodobnosti.“³⁷

Ještě silnější formulaci přitom najdeme v prvním *Zkoumání*, kde Hume vložil Epikúrovi do úst následující prohlášení: „Když argumentujeme z chodu přírody a vyvodíme určitou inteligentní příčinu, jež ustanovila a dosud udržuje pořádek ve vesmíru, přijímáme princip, který je zároveň nejistý a zbytečný. Je nejistý, protože věc leží zcela mimo dosah lidské zkušenosti. Je zbytečný, protože je-li naše poznání této příčiny odvozeno výlučně z chodu přírody, podle pravidel správného uvažování se nemůžeme nikdy vrátit zpět od oné příčiny s novým vyvozením, přidávat něco k obvyklému a zakoušenému chodu přírody nebo ustanovovat nějaké nové principy jednání a chování.“³⁸ Hume navíc už dříve nabídl alternativní vysvětlení vztahu mezi světem a bohem a tvrdil, že svět není odrazem boží dokonalosti, ale že naopak idea boha vznikla stupňováním atributů materiálních entit až na nejvyšší možnou míru. Tento proces bychom dnes mohli označit za hypostazování, tedy přístup, v němž nějakému abstraktnímu pojmu přisuzujeme reálnou existenci: „Idea Boha jako nekonečně inteligentní, moudré a dobré bytosti povstává z reflexe na výkony naší vlastní mysli a z neomezeného přidávání příslušných kvalit dobrosti a moudrosti.“³⁹

Hume se závěry přirozené teologie intenzivně polemizoval i v oblasti etiky a morální filosofie. Ve slavné pasáži napadl myšlenku, podle níž je možné

36 Hume, D., *Dialogy o přirozeném náboženství*, c.d., s. 171; D 12.2.

37 Tamtéž, s. 190; D 12.33.

38 Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, c.d., s. 194; E 11.23.

39 Tamtéž, s. 41; E 2.6.

skloubit představu všemocného a dobrého boha s existencí zla ve světě. Svě řešení opět připsal Epikúrovi: „Chce Bůh zabránit zlu, ale není toho schopen? Pak je nemožný. Je toho schopen, ale nechce se mu? Pak je zlovolný. Anebo toho schopen je a navíc se mu i chce? Odkud se pak zlo bere?“⁴⁰ Na mnoha místech svého díla Hume také prohlašoval, že nauka o nesmrtnosti duše se protíví empirické evidenci, a že tudíž není zdůvodněná. S tím souvisí i jeho příkré zamítnutí distributivní spravedlnosti, tedy doktríny o trestání hříšníků a odměně spravedlivých v posmrtném životě. V prvním *Zkoumání* podal obšírný argument, jehož pointa je následující: „*Jsou ve světě nějaké známky distributivní spravedlnosti?* Jestliže odpovíte kladně, docházím k závěru, že protože se spravedlnost uskutečňuje sama již zde, je dostatečně naplněna. Jestliže odpovíte záporně, docházím k závěru, že nemáte důvod připisovat bohům spravedlnost v našem smyslu slova.“⁴¹ Hume si dokonce dovolil zpochybnit intuitivně přijímanou představu, že zjevená morálka posiluje mravnost věřících. Je tomu právě naopak, neboť teisté podle něj mají tendenci ke lži a pokrytectví: „K mnohým náboženským úkonům se přistupuje se zdánlivým zápalem, přestože srdce v tu chvíli cítí chlad a malátnost. Tak je postupně vypěstován návyk přetvařovat se; podvod a nepravda se stávají vůdčím principem. Z toho také vychází lidové posuzování, že nejvyšší náboženská horlivost a nejhlubší pokrytectví nejenže vůbec nejsou neslučitelné, ale dokonce se často a běžně sdružují v téže jednotlivé povaze.“⁴²

Za třetí, Hume brojil i proti iracionálně založené víře v supranaturální činitele. Jak už jsem předeslal, jeho *Přirozené dějiny náboženství* do jisté míry připomínají současné analýzy kognitivních a sociálních psychologů zkoumajících přirozené dispozice člověka k nadpřirozeným přesvědčením, i když jsou z dnešního pohledu málo podložené a poněkud naivní. Náboženství má podle něj původ v běžných fenoménech lidské mysli, které proto lze zkoumat v rámci Hudem navržené „vědy o člověku“ usilující o vytvoření „přesné anatomie lidské přirozenosti“.⁴³ Možná nejlépe se tohoto úkolu zhostil v krátké eseji „Of Superstition and Enthusiasm“, v níž rozlišil dva druhy nepravého náboženství, jimiž jsou pověřivost a fanatismus. Podle Huma jsou obě varianty založeny na neznalosti, ale první vyvěrá ze slabosti, strachu a trdnomyšlnosti, zatímco druhá má původ v přehnaném optimismu, pýše a troublečnosti. Člověk je tvorem zmítaným nejrůznějšími emočními silami, mnohdy působícími protikladně, nad nimiž rozum nemá vládu. K pověřivosti proto sahá ve chvílích nejistoty, která může být způsobena neradostnou perso-

40 Hume, D., *Dialogy o přirozeném náboženství*, c.d., s. 146; D 10.25.

41 Hume, D., *Zkoumání o lidském rozumu*, c.d., s. 193–194; E 11.22.

42 Hume, D., *Dialogy o přirozeném náboženství*, c.d., s. 183; D 12.17.

43 Hume, D., *Pojednání o lidské přirozenosti. Kniha 1. Rozum*, c.d., s. 63, 340; T Introduction 6, T 1.4.7.23.

nální a sociální situaci nebo podloměným zdravotním stavem. Věřící si pak v představitosti vytvářejí neznámé a neviditelné bytosti, kterým připisují vinu za své neštěstí a jež si snaží naklonit prováděním obřadů, dodržováním rituálů, přinášáním obětí či darů. Naopak fanatismu člověk podléhá v těch fázích života, kdy se mu daří po osobní, společenské i zdravotní stránce. Ve stavech spokojenosti má tendenci nacházet pro požitky tohoto světa nadpřirozené předobrazy, jež se mohou zjevovat v náboženském vytržení vedoucímu k přesvědčení o vlastní výjimečnosti a vyvolenosti. Hume se tudíž domníval, že religiozita má původ v přirozených, byť poněkud patologických rysech lidské osobnosti. Na jiném místě dokonce uvedl, že zásady náboženství nejsou ničím jiným než „horečnými sny chorých“.⁴⁴ Toto medicínské hledisko bylo později rozvíjeno v psychologických, psychoanalytických i behaviorálních teoriích z přelomu 19. a 20. století, inspirací pro kognitivní religionisty může být dodnes.⁴⁵

Za čtvrté, Humova kritika náboženství by nebyla úplná bez vyjádření se k úloze církve v dějinách lidské společnosti. Hume tak učinil několikrát, nejúplněji asi v dvanácté kapitole *Dialogů* a v deváté kapitole *Přirozených dějin náboženství*, pokaždé velice negativně. Na různých místech *The History of England* jsou zaznamenány případy církevního útlaku, například ve dvacáté deváté kapitole, kde barvitě popsal krutosti páchané během reformace.⁴⁶ Na jiných místech se Hume snížil k *ad hominem* útoku na charakter církevních hodnostářů, a tak třeba padesátá druhá kapitola obsahuje posměšný portrét Williama Lauda, který v první polovině 17. století sloužil jako arcibiskup z Canterbury.⁴⁷ Hume měl vůbec dosti nízké mínění o povaze osob, které se rozhodnou pro životní dráhu v kléru. Svůj názor vyjádřil v rozsáhlé poznámce pod čarou v eseji „Of National Characters“, z níž cituji to nejpodstatnější: „Většina lidí je ctižádostivých, ale jejich ambice mohou být obvykle uspokojeny tím, že vyniknou v nějakém povolání, a tak jednají v souladu se zájmy společnosti. Ctižádost členů duchovenstva může být mnohdy uspokojena jen šířením neznalosti, pověrčivosti, zaslepené víry a pobožnůstkářských podvodů.“⁴⁸

44 Hume, D., *Přirozené dějiny náboženství*, c.d., s. 79.

45 James, W., *Druhy náboženské zkušenosti*. Přel. J. Hruša. Praha, Melantrich 1930; Freud, S., Budoucnost jedné iluze. In: *týž, Spisy z let 1925–1931*. Přel. M. Kopal. Praha, Psychoanalytické nakladatelství 2007, s. 255–294; Skinner, B. F., “Superstition” in the Pigeon. *Journal of Experimental Psychology*, 38, 1948, No. 2, s. 168–172.

46 Hume, D., *The History of England*. Vol. III. Indianapolis, Liberty Fund 1983, s. 134–169.

47 Hume, D., *The History of England*. Vol. V. Indianapolis, Liberty Fund 1983, s. 217–248.

48 Hume, D., *Of National Characters*. In: *týž, Essays, Moral, Political, and Literary*, c.d., s. 200.

4. Humovo pravé náboženství

Propojíme-li všechny předchozí způsoby kritiky náboženství, nezbyvá toho mnoho k věření. Přesto se může zdát, že Hume religiozitu zcela nezavrhl a několikrát se příznivě zmínil o „pravém náboženství“ nebo „opravdovém teismu“ (*true religion, genuine theism*). Tyto pojmy se vyskytují především v *The History of England* a označuje se jimi prosociálně orientované náboženství, které by ve státě zajišťovalo soudržnost a stálost. Hume přiznával, že dosud v každém civilizovaném společenství existovalo organizované náboženství a byla ustanovena církev.⁴⁹ Jako politický filosof se nejvíce obával konfliktů ve společnosti a jednotný státní kult měl zabránit vzniku občanských frakcí (*fractionalism*). Rozdílné teologické principy podle Huma mají jen malý vliv na lidské jednání, ale mohou se stát zástupnými symboly nepřátelených stran a motivovat jejich členy k extrémním činům.⁵⁰

Domnívám se, že Humova pragmatická obava o fungování sekularizovaných společností nebyla odůvodněná. Koneckonců sám Hume ve své utopicky laděné esaji „Idea of a Perfect Commonwealth“ popsal státní zřízení, jež je zbudováno výhradně světsky a v němž pro náboženství již nezbylo místo.⁵¹ Nedávné výzkumy v této oblasti jeho intuici potvrdily, neboť existuje celá řada studií, které dávají do souvislosti materiální blahobyt obyvatel, kvalitu zdravotní péče, míru ekonomické rovnosti a tendenci obyvatel k ateismu.⁵² Empirická hypotéza o nezbytnosti náboženství pro sociální kohezi a stabilitu proto neobstojí. Snad mi čtenář odpustí závěrečnou spekulaci, že by toto zjištění protinábožensky zaměřený Hume kvitoval s uspokojením.

SUMMARY

Hume against Religion

David Hume gave more attention to no subject – except for the history of England – than religion. As is usual with Hume's philosophical legacy, however, his theory of religion has been subject to a wide range of interpretations, many of which are straightforwardly contradictory – and it is just those which are the focus of the first part of my article. There have, after all, been attempts to present Hume as a theist, fideist, deist, agnostic and atheist. In the second part I will defend the claim that any attempt to categorise Hume according to a single, allegedly true, interpretation, is groundless because every such attempt comes up against insurmountable terminological dis-

49 Hume, D., *The History of England*. Vol. III, c.d., s. 134–135.

50 Hume, D., *The History of England*. Vol. VI. Indianapolis, Liberty Fund 1983, s. 389.

51 Hume, D., Idea of a Perfect Commonwealth. In: *týž, Essays, Moral, Political, and Literary*, c.d., s. 512–529.

52 Např. Barber, N., A Cross-National Test of the Uncertainty Hypothesis of Religious Belief. *Cross-Cultural Research*, 45, 2011, No. 3, s. 318–333.

puts, interpretational difficulties and doubt concerning argumentation. We do not, however, have to concern ourselves as to what Hume actually thought about religion, or what kind of believer or non-believer he took himself to be. A much more fruitful approach is to understand how Hume's conception anticipates and enriches contemporary atheology. In the third part I will therefore present textual proof from the primary sources to show how Hume offered a critique of revealed and natural religion, of moral and psychological aspects of religiosity. By way of conclusion, I will reflect on Hume's conception of "true religion" and its application in secular society.

Keywords: David Hume, philosophy of religion, atheism, revealed religion, natural religion

ZUSAMMENFASSUNG

Hume gegen Religion

Keinem Thema – mit Ausnahme der Geschichte Englands – widmete David Hume mehr Aufmerksamkeit als der Religion. Wie es aber nun mal mit Humes philosophischem Nachlass der Fall ist, so erfuhr auch seine Religionstheorie oftmals absolut gegensätzliche Interpretationen – und gerade diesen ist der erste Teil meines Artikels gewidmet. Es gab nämlich auch Versuche, Hume als Theisten, Fideisten, Deisten, Agnostiker oder Atheisten darzustellen. Im zweiten Teil des Artikels verteidige ich die Hypothese, dass jegliches Bemühen, Hume einer einzig wahren Auslegung zuzuordnen, zum Scheitern verurteilt ist, da jede diesbezügliche Bemühung auf unüberwindbare terminologische Streitfälle, Schwierigkeiten der Interpretation und Argumentationsfehler stößt. Es muss uns freilich gar nicht interessieren, wie Hume wirklich über Religion dachte, ggf. als welche Art von religiösem oder nicht religiösem Mensch er selbst sich sah. Weitaus wichtiger ist es zu begreifen, auf welche Art und Weise Humes Konzept die heutige Atheologie vorwegnimmt und ergänzt. Im dritten Teil stelle ich deshalb Textnachweise aus Primärquellen vor, in denen sich Hume mit der Kritik der Offenbarungs- und der Naturreligion sowie mit den moralischen und psychologischen Aspekten der Religiosität befasste. Abschließend lege ich ein paar Gedanken zu Humes Konzept der „wahren Religion“ und dessen Umsetzung in einer sekulären Gesellschaft vor.

Schlüsselwörter: David Hume, Religionsphilosophie, Atheismus, Offenbarungsreligion, Naturreligion